

- / В. Волковинський. – К., 1994.
28. Захарченко П. У поході за волею / П. Захарченко, Н. Землюліна, О. Нестеров. – К., 2000.
29. Борисов В. И. Хлеб, война, революция: Продовольственная политика на Юге России в период Первой мировой войны и революции (1914–1918) / В. И. Борисов, А. А. Чернобаев. – Луганск: Без вид., 1997.
30. Куташиев І. В. Селянський рух в Україні (березень 1917 – квітень 1918 р.) : дис. ... кандидата іст. наук: 07.00.01 / Куташиев Ігор Вікторович. – К., 2002.
31. Малиновський Б. В. Аграрна політика Австро-Угорщини та Німеччини в Україні 1918 р.: дис. ... кандидата іст. наук : 07.00.02 / Малиновський Борис Володимирович. – Д., 2001.
32. Тимощук О. В. Охоронний апарат Української Держави (квітень – грудень 1918 р.) / О. В. Тимощук. – Х., 2000.
33. Нечай Н. В. Нариси з історії оподаткування / Н. В. Нечай. – К., 2002.
34. Гай-Нижник П. Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана П. Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.) : дис. ... кандидата іст. наук : 07.00.01 / Гай-Нижник Павло Павлович. – К., 2000.
35. Гай-Нижник П. Податкова політика Центральної Ради, урядів УНР, Української держави, УССР (1917–1930 рр.) / П. Гай-Нижник. – К., 2006.
36. Гай-Нижник П. Теоретичні засади фінансової системи Української Держави у 1917–1919 рр. / П. Гай-Нижник // УІЖ. – 1998. – № 4. – С. 3–17.
37. Гай-Нижник П. Фінансова політика Центральної Ради та урядів Української Народної Республіки (березень 1917 р. – квітень 1918 р.) : дис. ... доктора іст. наук : 07.00.01 / Гай-Нижник Павло Павлович. – К., 2008.
38. Ярошенко П. О. Історія оподаткування: навчальний посібник / П. О. Ярошенко, П. В. Мельник. – Ірпінь., 2004.
39. Жвалюк В. Р. Податкові органи Російської імперії в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст.: Організаційно-правові засади діяльності / За наук. ред. проф. О. Н. Ярмиша. – К., 2001.
40. Тлуцак Ю. М. Податкові органи України на початку 1918 р. як наступних акцизних управлінь Російської імперії / Ю. М. Тлуцак // Матеріали II звітної науково-практичної конференції професорсько-викладацького та курсантського складу Кримського факультету університету внутрішніх справ. – Сімферополь., 2000. – С. 26–33.
41. Тлуцак Ю. М. Формування правової традиції у сфері оподаткування та її втілення у розбудові національної державності : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.01 / Юрій Мар'янович Тлуцак. – Сімферополь, 2004.
42. Юрченко В. М. Правове регулювання оподаткування в Україні (1917–1929 рр.) : дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.01. / Юрченко Володимир Миколайович. – Харків, 2004.

О.Ю. Красікова

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ВЧЕНОГО-ПРИРОДОЗНАВЦЯ ВОЛОДИМИРА КРОКОСА (1889 – 1936) (ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД)

Розглянуто літературні джерела, що висвітлюють життєвий шлях професора В.І. Крокоса. Для досягнення мети методами історичного та хронологічного аналізу здійснено дослідження періодичних видань: часописів, наукових праць, окремих статей та енциклопедій. Всі ці роботи мають значну історіографічну цінність щодо розкриття визначеної теми.

Ключові слова: історіографія, історичні дослідження, літературні джерела, біографія, професор В.І. Крокос, наукова спадщина.

There is an analysis of works of scientists dedicated to

the study of the life course professor V.I. Krokos. To achieve this goal, we have used the historical and chronological analysis and carried out research periodicals: magazines, research papers, some papers and encyclopedias. All these works have great value to the historiography of the topic of study.

Key words: historiography, historical research, literature sources, biography, professor V.I. Krokos, scientific inheritance.

26 червня 2014 р. минає 125 років від дня народження професора, доктора геологічних наук, відомого фахівця з лесово-грунтової серії України – Володимира Івановича Крокоса. Разом із вітчизняними ученими Володимиру Крокосу вдалося жити та працювати за трагічних часів нещадної страти української інтелігенції та змін, що перешкождали вільному розквіту вітчизняної наукової думки. У 30–40-х рр. ХХ ст. за стінами НКВС унаслідок безпідставних обвинувачень зникли кращі учені і професори: М.Г. Світальський, М.І. Безбородько, Р.Р. Виржиківський, Б.Л. Лічков, Ф.М. Полонський, К.А. Жуківський та інші. Не минула лиха доля репресій і В.І. Крокоса. Восени 1936 р. ученого викликали на допит у відповідні органи, після чого, знервований, він терміново поїхав в експедицію до м. Одеси. Однак від'їзд не врятував ученого. 28 листопада 1936 р. його дружина Єлизавета Олексіївна одержала телеграму про те, що її чоловік раптово помер. В.І. Крокосу було всього 47 років, він був сповнений сил і залишив багато розпочатих праць, яким так і не судилося втілитися в життя. Всі обставини щодо цієї події (у квартирі де зупинився учений було знайдено отруту), приховувались, навіть фахові видання не висловили співчуття [1, 89–95].

Найвну історіографію з теми дослідження умовно можна поділити на такі групи: 1) нечисленні праці, що вийшли за часів життя ученого: рецензії на наукові твори і короткі повідомлення про дослідницьку діяльність; 2) роботи, що з'явилися після загибелі професора: некрологи, біографічні статті тощо; 3) праці істориків науки, присвячені відтворенню біографії вітчизняних учених, до цієї групи ми відносимо біографічні розвідки, перша з яких датована 1975 р.

Деякі фрагменти щодо активної творчої праці Володимира Івановича ми зустріли у публікаціях С.О. Воробйова, присвяченій історії становлення Одеського сільськогосподарського інституту (ОСГІ), в якому протягом 1922 – 1926 рр. працював учений. Автор статті розповів про наукову роботу професорсько-викладацького складу ОСГІ, зокрема завідувача кабінетом мінералогії і геології В.І. Крокоса [2, 209–211].

Творча спадщина Володимира Крокоса налічує майже сто наукових праць. Це роботи в галузі ґрунтознавства, четвертинних відкладів, геології, геоморфології, палеонтології та природознавства. Професором підготовлено і видано перший підручник українською мовою «Курс палеозоології», на який академік М.Г. Світальський дав позитивну рецензію [3, 4].

Найвищим ступенем наукового доробку професора була монографія «Матеріали для характеристики четвертинних відкладів висточної і жужної України», над якою В.І. Крокос працював протягом довгих п'ятнадцяти років і нарешті захистив як докторську дисертацію [5]. Четвертинні дослідження на той час входили в плани держави з

інтенсивного розвитку сільського господарства, оскільки ці поклади є материнськими породами ґрунтоутворення і вкривають майже всю територію країни.

Позитивні відгуки на цю ґрунтовну працю написали академіки П.А. Тутковський і В.В. Різниченко. Обидва рецензенти відзначили цінний внесок автора у бібліографію четвертинних покладів України, багатий, самостійно здобутий фактичний матеріал та оригінальні висновки. Проте В.В. Різниченко висловив свої критичні зауваження щодо вищезгаданої праці, в роботі рецензент знайшов суперечності і неповне використання наявної літератури, а саме: поза увагою В.І. Крокоса залишилися деякі праці П.Я. Армашевського, А.В. Гурова, І.Ф. Сінцова, Є.В. Оппокова, Б.Б. Полинова та інших авторів [6, 7].

Короткі біографічні повідомлення на спогади про В.І. Крокоса опублікували у вигляді некрологів відомий дослідник ґрунтів професор Г.Г. Махів і геолог А.К. Алексєєв [8, 9]. Академік І.Г. Підоплічко в своїй статті на вшанування пам'яті В. Крокоса окрім вже відомих сторінок біографії представив ґрунтовний аналіз наукових здобутків ученого. Автор відмітив, що в своїх останніх наукових працях В.І. Крокос відмовився від використання альпійської термінології щодо стратиграфії четвертинних відкладів України і запропонував власну термінологію, яка базувалась на місцевих назвах ярусів: сільський, тилигульський, орельський, дніпровський, удейський та бурський. Поховані ґрунти учений визначав як інтервали: сільсько-тилигульський, тилигульсько-орельський і так далі. Володимир Крокос використовував різні горизонти лесу для визначення віку річкових терас. Проте, І. Підоплічко зауважив, що з часом наукові погляди В.І. Крокоса перейшли на користь визнання одного довготривалого зледеніння протягом четвертинного періоду, а ні чотирьох, як учений вважав раніше. Свою статтю І. Підоплічко доповнив переліком наукових праць ученого, що, на відміну від інших авторів, було зроблено уперше. Однак, незважаючи на наявність цих матеріалів, бібліографічного покажчика наукової спадщини професора В.І. Крокоса так і не було видано [10].

До 75-річчя від дня народження професора вийшла ювілейна стаття геолога Г.І. Молявка, учня В.І. Крокоса, в якій автор цікаво описав становлення Володимира Івановича як науковця: роки життя за часів студентства в Одесі, захист докторської дисертації, період науково-освітньої діяльності в м. Києві [11]. Г.І. Молявка був одним із перших вітчизняних дослідників, який досяг значних успіхів у комплексному дослідженні біографій учених-геологів. Однією з перших фундаментальних праць у цьому напрямі була спільна робота Г.І. Молявка і В.П. Франчука, підготовлена в Інституті геологічних наук. В ній авторами представлено біографії 81 ученого-геолога, що вивчали будову території України, з-поміж них поважне місце належить Володимиру Крокосу. На виконання цієї теми держава виділила 40 тис. карбованців, що на той час становило велику суму грошей і було підтвердженням зацікавленості подібними дослідженнями з боку органів влади. Як зазначено у звіті, до 1975 р. подібної роботи в цьому напрямі офіційно не проводилося [12].

Київський університет ім. Тараса Шевченка видав книгу «Історія Київського університету 1834–1959 рр.», в якій зібрано результати досліджень

багатьох авторів щодо біографій відомих особистостей, колишніх випускників та викладачів університету, що своєю науковою та творчою діяльністю сприяли розвитку вітчизняної науки. В розділі, присвяченому історії відкриття геолого-географічного факультету, автори надали портретну характеристику відомому українському геологу проф. В.І. Крокосу – одному із фундаторів факультету, його першому декану. В цій книзі значну увагу приділено характеристиці науково-освітньої роботи В.І. Крокоса у закладах, а також дослідженням, що проводилися професором у виробничих геологічних організаціях Укргеолкому [13, 471-490].

Окремі моменти співпраці професора Крокоса з такими талановитими вченими, як академік П.А. Тутковський, В.І. Лучицький, В.М. Чирвинський, розглянув відомий дослідник історії науки професор Валентин Іванович Онопрієнко в публікаціях, присвячених життєпису цих видатних діячів науки [14, 15, 16].

Російський історик І.В. Іванов, описуючи становлення та розвиток ґрунтознавчої науки протягом 1870–1947 рр., подав коротке повідомлення про В.І. Крокоса, послідовника наукової школи О.Г. Набоких, який продовжував дослідження лесів вже після смерті учителя. В цій праці досить обмежені відомості щодо В.І. Крокоса, зокрема, відсутній аналіз його наукових напрацювань [17].

Серед сучасних дослідників історії аграрної науки, зокрема біобібліографії видатних українських ґрунтознавців, назовемо професора В.А. Вергунова. На пошану та увагу заслуговує заснована професором у 2001 р. історико-бібліографічна серія «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії». В своїх численних публікаціях щодо вивчення вітчизняного агроґрунтознавства вчений з повагою згадує учня і послідовника О.І. Набоких – В.І. Крокоса як видатного ґрунтознавця-четвертинника, автора фундаментальних положень про синхронність лесогенезу з епохами зледеніння, а пізньокайнозойського ґрунтоутворення – з міжльодовиков'ями. У збірнику документів і матеріалів «Агрономічне ґрунтознавство в Україні (1918–1930 рр.)», підготовленому на широкому ґрунті архівних джерел В.А. Вергуновим та О.А. Пашківською, висвітлено діяльність проф. В.І. Крокоса в Секції ґрунтознавства Сільськогосподарського наукового комітету у 20–30 роках минулого століття в справі дослідження ґрунтів України [18].

Значущість наукових праць проф. В.І. Крокоса відзначено і у сучасній навчальній літературі з ґрунтознавства. Так, С.П. Позняк та інші автори в книзі «Картографування ґрунтового покриву» характеризують дослідження четвертинної серії правобережжя р. Сули біля с. В'язовок, що проводили В.В. Докучаєв та В.І. Крокос. У навчальному посібнику «ґрунтознавство з основами геодезії» проаналізовано обстеження ґрунтів лісостепової зони, що проводили у 1926 – 1928 рр. В.І. Крокос, Д.К. Біленко та Н.В. Вернадер. В підручнику «ґрунтознавство» за редакцією Д.Г. Тихоненко оцінено внесок В.І. Крокоса у видатну працю Г. Махова «ґрунти України», для якої учений підготував геологічний нарис (розділ І) з додаванням малюнків провідних копалин різних геологічних епох [19, 20, 21].

Питанням відтворення біографій репресованих вчених-геологів присвячено роботи наукового

співробітника Інституту геологічних наук України Д.Є. Макаренка. До підготування праці автором залучено цілу низку достовірних матеріалів, зокрема особових справ архіву СБУ, а також особисті спогади членів родин репресованих, співробітників та друзів. З родини Крокосів надала допомогу дружина брата Т.В. Клеймьонова. За приватними відомостями автор розкрив обставини сімейного життя подружжя Крокосів, теплими словами передав їх стосунки. Аналізуючи протоколи слідства та наявну доказову базу, Д.Є. Макаренко робить сміливий висновок щодо прихованого самогубства професора В.І. Крокоса. Підкреслимо, що подібного висновку дійшла історик Н.Д. Полонська-Василенко в нарисах історії Української академії наук [1, 22].

Відомості про проф. В.І. Крокоса у «Большой советской энциклопедии» за 1953 і 1973 рр. відсутні. Короткий біографічний нарис з'явився в «Украинской советской энциклопедии» тільки у 1981 р. У профільній «Географічній енциклопедії України» за 1990 р. подано розгорнуту біографію і портрет видатного ученого-геолога проф. В.І. Крокоса [23, 24].

Підводячи підсумки, підкреслимо, що більшість публікацій, присвячених В.І. Крокосу, містять загальні біографічні відомості, проте деякі з них являють собою цікавий фактичний матеріал про життя ученого. Особливий інтерес з огляду на тему дослідження становлять праці авторитетних науковців П.А. Тутковського, В.В. Різниченка, І.Г. Підопличка, В.А. Вергунова, побудовані на аналізі творчого доробку ученого. Загалом, історіографія проблеми потребує подальшого вивчення і доповнення, оскільки на цей момент не дослідженою залишається значна джерельна база, зокрема матеріали з'їздів, конференцій та інші публікації.

1. Макаренко Д.Є. *Голгофа українських геологів / Д.Є. Макаренко*. – К.: Логос, 2007. – 187 с.
2. Воробьев С.О. *Современное состояние научно-исследовательских учреждений Одесского С.-Х. Института / С.О. Воробьев // Вісті Одеського СГІ*. – 1925–1926. – Вип.1.– С. 197–212.
3. *Курс палеозоології / В.І. Крокос*. – Київ: Рад. школа, 1936. – Т. 2. *Хребетні*. – 320 с.
4. *Институт рукопису НБУ ім. Вернадського*. – Ф. 183. – Од. зб. 37. – Арх. 1.
5. *Материалы для характеристики четвертичных отложений восточной и южной Украины / В.И. Крокос*. – Х., 1927. – 326 с. – (Матеріали дослідження ґрунтів України; вип. 5).
6. Тутковський П. *До питання про вік поверхів лесу та похованих ґрунтів України // Тр. Укр. наук-дослід. геол. ін-ту*. – К., 1931. – Т. 4. – С. 5–8.
7. Різниченко В. *До питання про час і умови утворення українського лесу // Тр. Укр. наук-дослід. геол. ін-ту*. – К., 1929. – Т. 3. – С. 48–64.
8. Г.М. Професор В.И. Крокос (некролог) / Г. М. // *Почвоведение*. – 1938. – № 5. – С. 786–787.
9. Алексеев А. К. *Пам'яті проф. В.І. Крокоса (26.06.1889–24.11.1936) / А. К. Алексеев // Праці Рад. Секц. Міжнарод. асоц. вивч. четвертин. періоду*. – М.; Л., 1939. – Вип. 4. – С. 180–182.
10. Підопличка І.Г. Проф. В.И. Крокос (1889–1936) // *Бюл. ком. по изучению четвертичного периода*. – М.; Л., 1939. – Вып. 5. – С. 5–10.
11. Моляк Г.І. *Володимир Іванович Крокос (до 75 роковин з дня народження) / Г.І. Моляк // Геологічний журн.* – 1965. – Т. 25, вип. 1. – С. 104–106.
12. Моляк Г.І. *Геологи – исследователи территории Украины: Отчет / Г.И.Моляк, В. П. Франчук*. – К.: Академия наук УССР. Ин-т геологических наук, 1975. – Т. 2 – 192 с.

13. *Історія Київського університету / [відп. ред. проф. О. З. Жмудський]*. – К.: Київ. ун-т, 1959. – 629 с.
14. *Оноприенко В.И. Павел Аполлонович Тутковский (1858–1930)*. – М.: Наука, 1987. – 160 с.
15. *Оноприенко В.И. Володимир Іванович Лучицький (1877–1949)*. – К.: Наукова думка, 1991. – 192 с.
16. *Оноприенко В.И. Чирвинские / В.И. Оноприенко, М.В. Оноприенко*. – М.: Наука, 2008. – 303 с. – (Научно-биографическая литература).
17. *Иванов И.В. История отечественного почвоведения: Развитие идей, дифференциация, институционализация / И.В. Иванов; Ин-т физико-химических и биологических проблем почвоведения. Докучаевское общество почвоведов: Кн. 1 (1870–1947)*. – М.: Наука, 2003. – 398 с.
18. *Агрономічне ґрунтознавство в Україні (1918–1930): 36. док. і матеріалів / УААН, ДНСТБ; уклад.: В. А. Вергунов, О. А. Пашківська; за заг. ред. В. А. Вергунова; наук. ред. В. А. Вергунов*. – К.: Аграр. наука, 2008. – 173 с.
19. *Позняк С.П. Картографування ґрунтового покриву: Навч. посіб. / С. П. Позняк, Є. Н. Краєха, М. Г. Кім*. – Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 500 с.
20. *Ґрунтознавство з основами геології: Навч. посіб. / О.Ф. Гнатенко, М.В. Капитик, Л.Р. Петренко, С.В. Вітвицький*. – К.: Оранта, 2005. – 648 с.
21. *Ґрунтознавство: підручник / Д.Г. Тихоненко, М.О. Горін, М.І. Лактіонов [та ін.]; за ред. Д.Г. Тихоненка*. – К.: Вища освіта, 2005. – 703 с.
22. *Полонська-Василенко Н.Д. Українська академія наук (нарис історії) / Н.Д. Полонська-Василенко*. – К.: Наук. думка, 1993. – 414 с. (Репринтне відтворення з видання Н.Д. Полонська-Василенко Українська академія наук (нарис історії) / Н.Д. Полонська-Василенко.– Мюнхен, 1955–1958. – Ч. 1–2.).
23. *Украинская советская энциклопедия / Гл. ред. Укр. сов. энцкл.* – К., 1981. – Т. 5. *Кетокислоты–Лахор*. – 559 с.
24. *Географічна енциклопедія України (в 3-х томах) / Укр. Рад. Енцикл. ім. М.П. Бажана*. – К., 1990. – Т. 2 (3–0). – 749 с.

В.М. Лазуренко

ВИСВІТЛЕННЯ СТРУКТУРИ СЕЛЯНСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ФЕРМЕРСЬКОГО ТИПУ ТА ЙОГО РОЛІ В АГРАРНОМУ ВИРОБНИЦТВІ У НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ 1920-Х РР.

Розкрито особливості структури селянських господарств України фермерського типу в період нової економічної політики (1921–1929 рр.) та їх значення для аграрного розвитку за матеріалами, що знайшли своє відображення у роботах відомих вчених 20-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: історіографія, фермерство, сільське господарство, селянство, куркуль, заможне селянство.

The peculiarities of the Ukrainians peasants' farm structure in the period of the new economic policy (1921–1929) are underlined. The great part is devoted to its role for the farm development based on the works by the eminent scientists of the 1920s.

Key words: historiography, farming, agriculture, peasants, a fist, the prosperous peasants.

Метою статті є висвітлення проблеми становлення, розвитку та особливостей структури селянських господарств фермерського типу в доколгоспний період у друкованих працях відомих вчених 20-х рр. ХХ ст. У свій час до порушеної нами проблеми побіжно зверталися такі відомі дослідники,